

GURE HIZKUNTZAREN SORRERAN, PIRINEOA ARDATZ

Por Juan San Martín

Gaur egun gure herrian irautzen duen bizi-modurik zaharrena artzaingoa dugu, noski. Neolitos garaitik datorkigu gure euskarak hizkuntza bezala orduan hartuko zuen zalutasuna eta Pirineoa izango zuen bere ardatz.

Euskaldunoi garrantzi handikoa zaigu Neolitos aldia. Lehen ere emana dut aldi horren berri, ikus **Gogoz** liburua 60-63 orrialdeetan. Baina oraingo hontan, kultur era zahar horrek bere mugak nondik nora zituen eta euskararen lehenakin duen zer ikusiaz zerbait adiarazi nahi dut.

Gure artean maizegi erabili da gure hizkuntza Harri-aro edo Paleolitos garaietakoa den iriztia. Egia esan, Harri-arokorrik zerbait eduki lezake, baina mintzaira zalutzat egin genezake jo gizonak ihiza, arrantza eta frutu biltze soiletik bizi ziren garaikoa. Gizarte hartakoek ez bai zuten mintzaira zalu baten beharrik. Hizkuntza, harremanen premiatik sortutako fenomenua den aldetik, Harri-aroko gizonak hitz soilak aski zituzten. Mintzaira zalua, bizi moldeak ugaritzetik zetorren eta Neolitos aldirako ihiza, arrantza, frutu biltzea, abelzaintza, eta honek berakin zekartzan esne, haragi eta hile (lana) ekoizpen produktuen ondorenez behar ziren tresnagileak eta guzior harat-hunatak ekarri zion gizonari lehen merkatalgoarekin harreman estuago eta bizkorragoek bizitzeko premia.

Euskarak, nekazaritza garaia baino lehen, bi urte-aro baizik ez ditu ezagutu: udara eta negua. Hortik sortu ziren udaberri, udazken, udagoien... Eta artzainak oraindik orain ere bi urte-arotan moldaturik dabilta: mendi goietan udara igaroz

eta ibarretan negua. Neguko elurteetan ezin dira bizi belarrak estalirik gelditzen diren larretan eta, horregatik, behe aldeko ibarretan bilatu beharra abereak bazkatzeko larradiak. Baina neguko elurte horri esker, udarako belar goxoak sortuko dira mendiko larretan, eta negualdean ibarretan sakabanaturik ibiltzen diren artzain eta unainak berriz elkartzen dira Pirineoko mendietan.

Kantabriako itsasoa eta Ebro ibaiaren hegala bereizten dituzten mendietatik, Gorbea, Zairaia, Aizkorri, Aralargoek, gehienak itsasaldera jotzen dute. Baina guziak, beti, elurrak gutien estalduko dituen lur epelagoen bila.

Arrazoi horregatik, mendiak dira, artzaintzaren munduan, elkarte lekuak, beren bizimodu horren ardatz. Era berean, itsasoa eta ibaiak, muga. Abereak mendiz igarotzeko ez dago inolazko eragozpenik, baina abere taldeok ibai handiak pasa ahal izateko. Honegatik, Neolitos alditik, artzaingoak, Ebro eta Garona ibaiak izan ditu gizarte horren mugak eta Pirineoa elkartasunaren ardatz.

Eskoletatik hasita, maiz esan zaigu Pirineoa muga naturala dela. Baina etnografiaz arduratu eta Pirineoko mendi eta haranak oinez ibiliak ditugunontzat, bi hegala batean lotzen eta elkartzen dituzten mendiak dira. Gizartez, esate baterako, Aragoiko Barbastrotik Teruel-era alde handiagoak dira Barbastrotik Campanera baino.

Duela lau edo bost mila urte errotu zen oraindik irautzen duen bizimodu hau, eta bi Estaduren artean jarritutako mugak, denborarekin bere lan bereizgarria eginarren, anitz bizi molde

Ustarroz, Erronkariko herri bat da (foto: Tx. Uriarte).

oraindik gordetzen dira.

Pirineo ardatz bazen, herri-larrak bertan zirelako zen. Abereen jabe familiak baziren ere, lurrak guzianak bai ziren. Ekonomiaren desberdintasuna ez zetorren lurren jabetzatik, baizik abere asko edukitzetik. Hemendik dator **aberatsa**.

Hontaz jabetzeko, on ditugu, adibidez, Descheemaeker-en «Les facerías Pyrénéennes et du pays basque» (Eusko-Jakintza, Sara, 1974) edo Fairen Guillén-en «Las facerías quinquenales internacionales del Valle de Baztán» (Pirineos, Zaragoza, 1956), gaurko Euskal Herriari dagokion partean. Jakina, lehen lehengo Euskal Herria, Neolitos garaikoa, zabalagoa izan zen, Ebro-tik Garona-ra, Pirineoa adatz zuelarik, eta hor egosi eta zalutu euskara gure aurretikoek.

* * *

Europako lehen aurrerakuntzetan artzaingoa sartu zelarik, Harri-aroak kultur era berri batera jo zuen, Neolitos garaitik hasi eta Eneolitos deritzan aldian Pirineo guzian bere biziko hedakundea nabaritutako zuena: Garona eta Ebro ibaien artean, Pirineoa ardatz, artzaintza ekonomia bihurtu zen gizarte hartako bizibideen nagusi.

Kultur aldi hori adiarazteko, arkeologia eta

etnologia hartu behar ditugu oinarri. Beste Helbiderik ez dugu. Arestian laburdi emanak, arazoa garbi uzteko, beste azter lan batzuk eskatzen ditu lagungarri. Hauen artean, J. M. Barandiaran-ek Euskal-Herriko lehen gizonez eta oitura zaharrez bilduak eta L. Perikot Garcia-k Pirineoaz erakutsia, «Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica», adibidez.

Guretzat garrantzi handiko aroak ziren haiek, gure hizkuntzaren zalutasuna ordutikoa dugunez, eta hizkuntza hau dugunez, herri bezala, nortasuna ematen diguna.

Hizkuntza zalua lortzez aparte, gauza ugariago ezagutzera heldu ziren orduko gizonak eta hitegia aberastu beharrean aurkitu ziren.

Aberats ideia, latinezko **Pecu** - abere; **pecunia** - «riqueza»-tik dator, noski. Aberatsa bera ere, Schuchardt-en ustez, latineko «habere»-tik hartua omen da. Hau ere hala daitake, provenzalez ere aberea «aver» denez.

Hizkuntzari dagokionez, euskarak zalutasun narea hartzez aparte, era orokorrean isomorfo izanik ere, gure egunotan eraindik gordetzen diren euskalkiak aintzinako isoglosak markatuak dira. Mitxelenaren ustez, aintzinako tribuen zati-

Izabako elizan hiru behien ordainketa, Koruko aulki-tako irudi landuak. Talla que representa el tributo de las tres vacas, en la sillería del coro de la iglesia de Isaba (foto: J. S. M.).

keteri erantzuten diote gaurko isogloa horiek. (Ikus, **La lengua vasca**-ren 53 orrialdean). Hala dirudi, eta aintzinako zatiketa tribal horrek, gutienetik, Eneolitos garaira arte eramango gaitu eta tribu hoiak larraldaketa edo trashumanziari loturik heldu zen, Horregatik, hain zuzen, isoglosak Pirineoaren Ifarretik Hegoaldera kruzaturik aurkitze hau.

R. Plandé-ren «La formation politique de la frontiere des Pyrénées» deritzan lanak emango digu argitasun gehiago (ikus «Géogr. Pyrénées», t. IX, 1938, 221-243 orrialdeetan). Pirineoa, gizon modernoak asmatutako muga izanarren, bere naturalezaz, inolako mugarik gabe, bi alderdietako herriak biltzen dituen mendiak dira. Pirineoko kultura zahar harek, arestian esan bezala, Ebro eta Garona ibaiak eta Kantabriako itsasoa zituen mugatzaz. Milaka urteetan, larraldaketa ber-berak jarraitu zituen artzaingoak, Ifarretik Hegora ha-

rreman edo komunikabide estuagoak zituela, eta honek kondizionatu zituen hizkuntzaren barneko isoglosak.

Euskalkiak Pirineoa goitik-behera kruzatze horien arrazoi bakarra trashumanziak larradieri loturik ibiltzearen kondizionamentua da. Horregatik, fenomenu berbera agertuko zaigu euskara aintzina galdu zen parajeetan ere, erromantzeen dialektoak ere larraldaketen isoglosak daramaten. Horrela, katalan hizkuntza Rosellón partean, eta, era berean, Languedoc parte guzian: Bigorreko dialektoa Benasque, Arán eta Ribagorza garaian, Biarnokoa Hecho eta Ansó partean. Euskal-Herria ikutzean, isoglosak berdintsu jarraituko dute: Zuberoak Erronkarin aurkituko du bere euskalki kidekoa, Lapurdikoak Nafarroako zenbait haran hartuko ditu, edo alderantziz, nafarra sartuko da Oihartzundik Hondarrabiaraino, giputza Nafarroako Sakanara, bizkaiera Arabara eta abar. Hontaz Mitxelenak badakar zerbait, aipatutako obraren 52. orrialdean.

Ebro eta Garona ibaiak heurak ere, neurri bateraino Pirineoko kultura haren muga ziren. Baina, ez noski kultur muga itxiak. Kulturak inoiz ez baidu izan muga itxirik.

Adibidez, Pirineoko kultura zaharrean hilobitzat eraiki ziren tregu-harri edo dolmenak aztertzen aurkitu diren materialetatik dakigu Ebrotik beherakoekin naiz Ganoratik gorakoekin ere izan zituela kultur harremanak. Hontaz, zeramika izan daiteke agiriki bereziena, eta kanpaniforme deritzan lurrontzia edo era berean ditimuturduna, lehenik Mediterraneoan agertzen delarik, Britainiara ere jo zutenez; Hegotik Ibarra igaro zen Pirineoaz gaindi. Beraz, muga ez zen hain hertsia, bizi molde batean hizkuntzaren inguruak nahikoa mugatu bazuen ere.

Bestalde, hizkuntza bera ere, Europan bertan inoerupoearrak baino lehendik ziren hizkuntza zaharragoen errotikako formak ditu bere morfologian, eta honen adierazpenak beste parte bat eskatzen du.

Baina, otoi: artikuluetan ematen duguna adierazpen labur bat baizik ezta. Punduok sakonago ezagutu nahi dituenak aipatzen diren autoreen lanetara jo beharko du.

* * *

Artzaintzaren inguruan eta beste zenbait herri ikutuaz, larraldaketak alde batera eta bestera ibiltzea behartzen zuelako, bizikera berriaren eraginez eta inguruko herrien harremanez, Pirineo eta inguruetan kultura indartsua lortu zen. J. B.

Barandiarenek dionez, Harri-aroko Madalen aldia geroztik ezagutu ez zen bezalako.

Artzaintza edo artzaingoa hitza, behar bada ezta ongi esana garai hareri. Artzaintza ardi zaintza denez eta garai haretan ardiak haina abere larriak zituzten, eta lehenagotik hezitua gainera. Neolitos aldira orduko behiak hezitua zituzten eta ardiak Neolitos aldiaren azken partera arte ez dira agertzen. Beraz, lehendabizi unaiak ziren abeltzaintzan. Baina, gaurko ulerterrezagoa egiten zaigu artzai izena erabiltzea.

Arestian arkeologia eta etnologiako materialei lotuago ibili gara Pirineoko kultur zaharren adierazpenez eta oraingo hontan hizkuntzaren arloa soil soil erabiliko dugu.

Euskara, hizkuntza bezala, jakitun guziak beti jo dute gauza bitxizat. Bere egitura ez baita inguruko beste hizkuntzen antzerakoa. Senideren bat bilatu nahirik hasi ziren konparaketak, eta zeinekin ez ote da konparatu? Asia eta Ameriketako hizkuntza zaharrekin ez ezik baita Australiakoekin ere. A. Campión-ek badu «Euskariana» sailean «Origenes del pueblo euskaldun» deritzan obra bat hiru tomok osatzen dutena eta hirugarrena gai hontaz da. Babel-go dorretik sortu zen ustedunetatik hasi eta Adan eta Evaren mintzaira zela esaten zutenen arte, bada hor historia luze bat. Iberiako hizkuntzekin ahaidetazuna bilatu nahirik ibili zirenek, hala ere, zentzu-nagokoak izan ziren. Baina, munduan zientziak aurreratzen diren neurri berean linguistika bera be, zientzia bezala, aski aurreratua dugu egun. Honegatik, inoiz baino iturri hobeak eta azterketa jakintsuagoak egiteko aukeran gaude.

«Vasco-iberismo» teoriak ordeae, E. Zylharz-ek eman zituen ukapenezko agiriak gure artean G. Bähr-en bidez zabalduak. K. Mitxelena berak hala aitortuko zigun bere zenbait lanetan, 1964an argiratu zuen «Sobre el pasado de la lengua vasca» eat oraintsuagoko «La lengua vasca» deritzanean. Zylharz-en teoria hari arrazoia ematera etorri zen M. Gómez-Moreno zena, iberiatarren izkribuz eman zituen argibideekin. Hortik ikusi zen iberiarrak hizkuntza bat baino gehiago zirela, Euskal-Herriaren hegoaldeko mugetan keltibero mota egiten zela, baina bertako izkribuak euskararekin irakurri ezinekoak zirela. Gaur egun, teoria horrek ez du zereginik. Eta, honek ez du esan nahi hitzen bat edo beste elkarren artean trukatuak izango ez direnik, baina egitura aldetik beste era bateko hizkuntzatzat joa da.

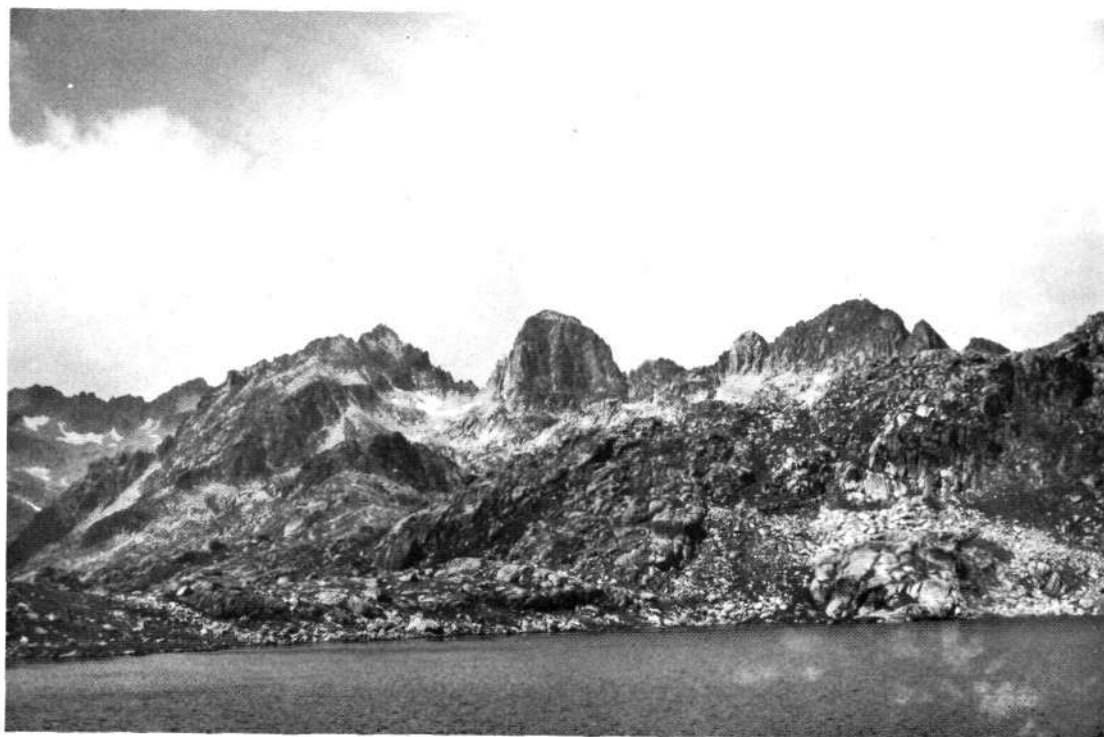

U. Hualde Esandikoa (Etxandikoa), Erronkariko azken euskaudunetako bat zen. Ubaldo Hualde, de la casa Esandi de Isaba, uno de los últimos vascoparlantes del valle de Roncal (foto: J. S. M. tomada en 1964).

Pirineo guzian, edo behinik-pehin Andorra ingurutik mendebalera, Ebro eta Garona ibaiak muga eta Kantabriatik Asturias aldera arte kultura berezi baten hizkuntza nabaritu zen Neolitos garaitik erromatarrek inguru hontan agertu arte, artzaingoa ekonomian oinarriturik. Trasmuntziak markatutako barne isoglosak izan daitezke, baina kultura hortan burutu eta hedatuko zen hizkuntza bakarra euskara zen noski. Harri-aroko zenbait hitz edo formatik hasita heldua eta zalutua.

Izan daitake kanpotik etorritako zenbait famili bertan finkatzea, lehen bertan ziren ihizari eta arrantzaleekin nahastuaz. Gainera, behar bada, ordurako abere hezitzen hasiak zirenekin. Harat-hunak nomada gisa ere ibiltzen baiziren artzainak, larraldi bila. Arrazoizkoa deritzagu. Baina baita ere, daitakeena, hemendik beste lurralde

Tumeneya, Travessany-ko aintziratik ikusia, Kataluñako Pirineoan (foto: J. S. M.).

batzuetara joatea. Edo, harreman estuen bidez guziek elkarren artean landuko zituzten elkarren kideko hizkuntzetatik sortu zitezken. Dena dela, gaur egun, oraindik behintzat, ezta posible gauza ziarra jakiterik.

Baina, nondikakotasuna utzita, posibleago da hizkuntzen arteko ahaidetasuna aurkitzea, batez ere alkarren arteko egituren bidez. Eta, azken ikerketak, Trombetti, Uhlenbeck, Dumézil, Bouda eta Lafon-ek eman zituzten argibideei jarraituz, Kaukason aurkitzen den hizkuntza bat omen dugu seniderik hurbilena.

Eta, behar bada, lehen agertu bezala, honek eztu esan nahi handik hona edo hemendik harakoa denik. Seguruenik, gaur erromanikoak, sajona edo eslaboak diren bezala, orduan ere izango ziren elkarren zenide edo kideko mintzaira indoeuropearren hoiak agertu baino lehen eta kontan ikusten dugu Georgiakoa erro hori zabalagoa izango zen, noski. Horregatik, batzuentzat finohungaro delakoak ere (edo hobeto esan, honen zati edo forma batzuk) ba omen dute zer ikusirik. Atlas medietako Bereber mintzairarekin ere ho-

lako zerbait aurkitzen da. Azkenean, Krutwig-ek Garaldea deritzan Alpes parte batekoakin ere bai. Mediteraneo aldearekin aintzina batean zer ikusia izango zuen, Pirineoko kultur zaharrak hala erakusten digunez, baina hainbeste teori irristakorren gainerik Cáucaso-koa dugu, batere dudarik gabe, hizkuntzalaririk hoberenak uste dutenez, seniderik hurbilena.

Konparaketa hoiatarako, ez dago esan beharrik, hizkuntzari berari erro zaharreko parteak aurkitu beharra dago, batez ere egituraren aldetik, eta hau ez da edozeinen irudimeneko usteetatik burutzeko lana. Gure hizkuntzak, bai latinetik eta bai hau baino lehenagoko indoeuropeerengandik gauza asko hartu zuela kontuan izan behar dugu. Es dut uste gaur hontaz inor harrituko denik, zeren Julio Caro Barojak argi utzi bai zigun «Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con el latín» (1946) deritzan liburuarekin.

Dena dela, «Vasco-caucásico» delako teoria honek oinarri trinkoak jarri ditu, oraindik ere aztarna asko aurkituko dira, era askotako aztar-

nak, baina nekez aldatuko dira gaur egun hain burutuak dauden teoriak.

Hala ere, guzi hau gora behera, misterio bat da gure hizkuntzaren sorrera. Gaurkoz, ziurtasunez aitortu genezakean gauza bakarra, Eneolitos garaian, abelzaintzaren ekonomiaz burutu zen kultura hartan indartu eta zalutua dela, eta hizkuntza bitxiak gainera, gizonaren lehena ikertze-ko lagungarri zaigula. Eta, ezta guti.

RESUMEN:

"El Pirineo como eje del nacimiento de nuestro idioma"

La forma de vida más antigua, que aún perdura en el país, es el pastoreo heredado desde el Neolítico.

El estadio pastoril, entre otras características culturales, hizo posible el desarrollo del idioma flexible y articulado, y, durante el mismo, se fundamentó básicamente el euskara. Hay quienes remontan nuestra lengua a las épocas paleolíticas, pero las limitadas formas de vida del estadio del recolector, cazador y pescador, no hacían necesario un idioma que hoy entendemos como tal, sino la utilización simple de monosílabos.

El Pirineo, lejos de ser una frontera natural, era el centro de fusión en el Neolítico, que los arqueólogos llaman pirenaica. La vida estaba sujeta a dos estaciones principales en el año, con ciclos de verano e invierno, y trashumancia entre los pastos altos de verano y las riberas en invierno. Los límites de esa forma de vida, estaban condicionados a los dos grandes ríos Ebro y Garona, por la dificultad que representaban los mismos para vadearlos con los rebaños de ganado.

El hombre, con la domesticación y crianza de los animales y los productos derivados de los mismos, alcanzó un incipiente comercio, que unido a los traslados y las formas de vida anteriores, que indudablemente seguían, contribuyeron al desarrollo de una lengua fundamental. Luego, es aventurado pensar que el euskara sea una lengua de las épocas paleolíticas. Su desarrollo, en lo que entendemos como idioma

flexible, data de unos cuatro o cinco mil años, asentado dentro de la cultura pirenaica.

Muchísimos aspectos de derecho consuetudinario y hasta el usufructo de muchos pastos comunales del Pirineo, no han podido dividirlos ni siquiera los años de convenios entre dos Estados. Así lo testimonian, entre otros, los trabajos de Descheemaeker y Fairen Guillén. Y los que hemos tenido la dicha de recorrer a pie gran parte de las montañas y valles del Pirineo, sabemos que esta cordillera es un punto de fusión étnica, y no de división, como han tratado de mostrarnos desde la escuela.

* * *

El estadio pastoril de la cultura pirenaica marca el punto de arranque básico para formular los orígenes de la lengua euskara. Los conocimientos arqueológicos y etnológicos, a partir de las obras de J. M. de Barandiarán y L. Pericot García, nos pueden ilustrar y situar en el marco adecuado para la comprensión de dicha cultura pirenaica, desde el propio Eneolítico. Por otra parte, R. Plandé nos aclaró la formación artificial de la frontera del Pirineo. Y una atenta lectura de «La lengua vasca» de L. Michelena, nos dará la clave de la cuestión. Ya que resulta poco menos que imposible sintetizar los contenidos en estos breves artículos, me daré por satisfecho con difundir una idea fundamental y marcar las fuentes donde se pueda profundizar el tema.

La cultura pirenaica desarrollada entre los grandes ríos Ebro y Garona, como ya se ha dicho, tuvo como eje a la cordillera pirenaica, y las rutas invariables de la trashumancia marcaron las isoglosas del euskara. Y, probablemente, del mismo modo ha perdurado en las lenguas romances allá donde se perdió el vascuence; con ejes perpendiculares sobre el Pirineo, siguiendo la mencionada línea trashumante, puesto que son coincidentes las variedades de Languedoc, y que no se explica de otro modo, a no ser por el condicionamiento de la trashumancia de la economía pastoril.

Sin embargo, ha de quedar bien claro que siempre hubo intercambios culturales. A este respecto, un ejemplo bien elocuente consiste la presencia en nuestros dólmenes de la cerámica campaniforme y la llamada de pezones, que se halla primero al mediodía del Medite-

Marboreko mendiak Piclong-dik ikusiak. Pirineo erdi aldean. El macizo de Marboré desde Pic Long, en el Pirineo Central (foto: J. S. M.).

rráneo peninsular y pasa por el Pirineo, y fue usado también en el Eneolítico de Bretaña. Conexión, sin duda, favorecida por la trashumancia pastoril.

* * *

En el período Eneolítico, como bien manifestó J. M. de Barandiarán en su obra «El hombre prehistórico en el País Vasco»: «Alrededor del pastoreo y en virtud de contactos con diversos pueblos a que daba ocasión la trashumancia, se formó en el Pirineo y en las regiones colindantes una cultura relativamente destacada que no conoció igual desde los buenos tiempos del Magdaleniense».

En ese período, asentó su base la lengua euskara. En cierto modo, hoy una lengua isla enclavada dentro del continente lingüístico del

Grupo Latino. Descartadas ya aquellas teorías de vasco-iberismo, primero por las hipótesis de Zyhlarz y después por los descubrimientos de Manuel Gómez-Moreno, el pariente más próximo del vascuence lo encontraremos en una de las lenguas de Cáucaso. Trombetti, Uhlenbeck, Dumézil, Bouda y Lafon, entre otros, han aportado abundante material de tesis sobre la existencia de un parentesco genético entre ambas lenguas.

De ello se deduce que ambas son islotes de otro continente lingüístico del substrato anterior a las lenguas indoeuropeas. L. Michelena, eminente lingüista y participante en estudios comparativos, a pesar de la complejidad del asunto, en más de una ocasión nos ha ilustrado sobre el tema, en trabajos dispersos en revistas especializadas, en «Sobre el pasado de la lengua vasca» (1964), y por último en la obra «La lengua vasca» (1977), págs. 57-64.